

RECENZII

Corina Iosif, *L'entreprise de la parenté. Réseaux d'échanges entre les Aroumains de Constanța*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2009, 252 p.

Lucrarea are ca obiect examinarea sistemului tradițional de organizare și funcționare a comunității aromânești din Constanța, în contextul modernizării societății contemporane. Este vorba de o coeziune socială centrată pe rudenie, nu pe raporturi teritoriale între *armâni* (în pofida persistenței unor endonime teritoriale ale acestora – *cutzovlahi, fârșeroți, machedoni, cipani, vâryareni, grămușteni* etc. – reflectând apartenența lor la romanitatea sud-dunăreană. Autoarea (ea însăși cu origini aromânești și etnolog reputat, cercetător în cadrul Arhivei de Folclor a Academiei Române, din Cluj-Napoca) își începe studiul printr-o retrospectivă istorică a trecutului balcanic medieval al *armânamii*, apoi a colonizării acesteia prin politicile statului român (incluzând donații funciare), în sudul Dobrogei, în anii 1920-1930. După război, colectivizarea determină pe mulți aromâni dobrogeni să migreze spre centrele urbane (Constanța, Tulcea, București); comunismul va reduce și dezvoltarea oieritului ancestral al aromânilor, iar naționalizarea face să dispară rețelele comerciale urbane pe care aceștia mizau. Acestea sunt împrejurările de repliere actuală a comunității etno-lingvistice amintite în propriul sistem parental și al schimbului de daruri.

De fapt, aromânii din România și-au menținut constant identitatea colectivă – mai degrabă ca „diaspora” a co-etnicilor rămași în Balcani, decât printr-o apartenență la românitatea nord-dunăreană – fapt ce va argumenta după 1990 susținerea propriei distinctivități culturale (cu recunoașterea de către Consiliul Europei, în 1999, a statutului de minoritate etnică aromânească și, implicit, a statutului de limbă pentru dialectul aromân).

Corina Iosif constată recurența referirilor bibliografice la rigoarea parentală și solidaritatea aromânilor, precum și la relația dintre rudenie și economia acestora; un loc privilegiat îl ocupă în literatura etnografică organizarea „tribală” aromânească (*fâlcarea*), cu regruparea a 50-200 de familii înrudite patrilinear (conduse de un *celnic* cu autoritate judecătorească, atribuții militare și de administrare pastorală etc. și cu un statut ereditar), până la începutul secolului al XX-lea; autoarea subliniază atât diferențele economice dintre *fâlcare* (specifică mai ales oierilor transumanți, dar dispărută în prezent din memoria culturală a aromânilor) și *zadruga* (grupul domestic slav de familii extinse, centrat pe proprietatea funciară), cât și similaritățile sociale ale celor două instituții sociale sud-est europene în redistribuirea proporțională a produselor.

„Două figuri emblematice, legendare” – *ciobanul* și *negustorul* – au dăinuit în narativitatea etno-culturală a *armânamei* din România, în asociere curentă cu autoritatea pastorală și cu endogamia la nivelul unui

grup restrâns, precum și cu spiritul antreprenorial (în afaceri bancare, construcții, restaurante etc.); apartenența comunitară rămâne în continuare esențială în auto-definirea aromânilor (și) din țara noastră.

În Constanța, comunitatea aromânească este amplasată preponderent în două cartiere: Tomis Nord și Palazu Mare. În descrierea înrudirii aromânilor localnici, Corina Iosif are mai întâi în vedere rudenția – *soia* –, caracterizată prin „a fi concomitent în interiorul și în exteriorul sistemului parental”; *soia* (cuvânt derivat din turcescul *soy*, „principiul agnatic”) desemnează în același timp rudenția consanguină și cea prin alianță (corespunzând termenului românesc *neam*); grupurile de rude încuscrute devin o *soia* o dată cu generația copiilor născuți din alianță; statutul persoanelor recunoscute ca aparținând unei *soia* este modificat după conjuncturi socio-economice diverse, de pildă prin adopții, într-o regrupare continuă a rudelor implicate.

Genealogia patrilineară – *taifa* (în turcește „grup de prieteni”) include legăturile de sânge, cu relaționarea socială fiind acum definită „în afara sau înăuntrul sistemului”; este vorba în acest caz de o proximitate a familiilor înrudite, cu partajarea bunurilor acestora, și cu autoritatea socio-economică a vârstnicilor; autoarea sesizează aici diferența terminologică dintre unchiul patern – *lali* – și cel matern – *baba mare* (prin dreptul și obligația fratelui soției de a se îngriji de viața surorii sale și după căsătoria acesteia); sistemul *taifa* își dovedește o funcționalitate deosebită în relațiile sociale de întraajutorare dintre frații căsătoriți „frații ca unul, verii ca frații”), în vreme ce sora acestora intră în *taifa* soțului ei; asimilarea verilor agnatici cu frații, duce la interdicția căsătoriei acestora; *taifa* este totodată un cadru al adopțiilor (socrii femeii care dorește să adopte tratează cu socrii mamei naturale).

Fumeal'ia cuprinde frații și surorile necăsătoriți, copiii cuplului, cei ce se află

„în centrul sistemului”; în sens larg, această instituție se referă la „totalitatea descendenților cu o origine comună în cadrul ansamblului”; adoptarea unui copil investește cuplul respectiv cu calitatea de „familie”, ca „unitate minimală de rudenie”; în același cadru, un fel de „drept de proprietate” al grupului tatălui acționează asupra copilului de gen masculin, ca purtător de patronim (patronimul are un rol însemnat în identificarea personală aromânească, în condițiile unei tendințe de „ascundere a identității” prin preluarea de nume românești; un alt aspect semnalat în acest caz este alternanța generațională a prenumelor: primul-născut va prelua prenumele bunicului patern, al doilea – al fratelui bunicului, la fel și ficele (autoarea vorbește de un „patrimoniu de nume liniajere moștenite”); această trăsătură antroponimică este menținută și după preluarea numelor „moderne”, cu anii 1970.

Structurarea parentală amintită este apoi studiată în secvențialitatea rituală a botezului și căsătoriei aromânești. *Hlambura* marchează astfel (prin deșirarea unui drapel alb de către mireasă) contractarea căsătoriei între două grupuri de rude. Cu un rol deopotrivă spiritual și economic în oficierea căsătoriei, apoi a botezului, nașia este transmisă pe mai multe generații între cumetri, ca tip „regenerativ” de alianță, implicând interdicția căsătoriei dintre membrii grupurilor familiale respective. Autoarea arată că în alianța maritală aromânească, femeia este „ocazia”, nu „obiectul” (din moment ce nu aceasta, ci capacitatea ei de procreere, trece de la un grup la altul). Uniunea maritală este precedată de cunoașterea prealabilă a potențialilor cuscri, a averii și stării de sănătate a acestora (pentru evitarea bolilor ereditare), iar posibilele dezacorduri dintre ei pot conduce la conflicte și la refuzul organizării nunții, ca sancțiune. Potrivit datelor lucrării, obligațiile asumate în comunitatea de aromâni prin căsătorie exced semnificațiile endogamiei tradiționale, cu mireasa de altă

etnie „făcută una de-a noastră” (endogamia este însă în continuare motivată discursiv prin „vocea sângelui”, cu exogamia susceptibilă de reducere considerabilă a întrajutorării parentale aromânești); „aculturația” partenerilor matrimoniali de altă etnie exclude oricum pe turci (date fiind diferențele religioase și ostilitatea istorică față de aceștia) și pe țigani (în condițiile marginalității lor sociale extreme). Tot în plan matrimonial, rudenia aromânească prevede „alianța prin extensie” – posibilitatea ca familia soțului/soției defunct(e) să „adopte” (indirect) noul soț/soție (cu conferirea drepturilor succesoriale către acesta/aceasta), pentru refacerea liniei de descendență și cu extinderea *cuscriei* între trei grupuri de rudenie. La aromâni, celibatul este foarte rar, iar divorțul comportă culpabilitatea unei „crime”.

Printr-o varietate a formelor de schimb (darul, compensația matrimonială, zestrea), căsătoria are un rol crucial în articularea și reafirmarea vieții comunitare aromânești. Moștenirea favorizează în acest grup linia masculină – fiii, nepoții –, nu și fiicele (o dată ce acestea sunt înzestrate); mezinul (tutelat de frații mai mari, cât este minor) este cel ce moștenește casa paternă, alături de unelte și turme). De asemenea, dată fiind patrilocația, soția nu moștenește soțul, ci soțul moștenește soția (inclusiv zestrea acesteia). Zestrea consistă în obiecte utilitare și domestice (bunuri imobile și terenuri); pământul este moștenit egalitar și are o importanță succesorală redusă în viața socială aromânească. În cazul compensației matrimoniale, *semnu nicu* (mică monedă sau bijuterie din aur) este prilejuit de prima întâlnire a grupurilor, în vreme ce *semnu mare* (set de bijuterii – *doare*, daruri –, oferit logodnicei de tatăl logodnicului, precum și bijuterii primite în schimb de la grupul logodnicei) consfințește reunirea cercului mai larg al celor două *taifa*.

Nunta debutează printr-o ceremonie a miresei cu *taifa* sa, urmată de o petrecere a *taife*-i mirelui (cu un număr restrâns de

persoane din *taifa* miresei, între care tatăl acesteia). La cea de-a doua ceremonie, tatăl băiatului oferă miresei un colier de aur (*arvoana*); altă componentă a compensației (sau „prețului”) miresei sunt sumele de bani din partea socrului și membrilor grupului său (obiectele vestimentare – *lucuri*, lucruri –, sunt și ele incluse aici, însă cu distincția dintre *lucuri*, cadouri cutumiare, obiecte, și *doare*, cadouri de prestigiu, bijuterii). În fapt, nunta aromânească angajează circulația unor mari sume de bani (în condițiile unui „cult al bogăției” în această comunitate); zestrea (*doari*) dă imaginea puterii economice a grupului miresei, aidoma compensației matrimoniale, la nivelul grupului mirelui; cutuma locală prescrie ca „mireasa să primească echivalentul a două-trei luni de salariu” (adică jumătate din cât primește de la propriile-i rude). La nunta mirelui – *marea nuntă* – participă nașii și doar câteva rude (10-20) din partea miresei; se ajunge aici la 1.000 de invitați, cu strigarea publică a darului în bani (fapt evitat totuși, în ultimii ani, de către rudele bogate), dar și cu așteptarea ca nimeni să nu depășească darul nașilor. Darul nupțial reflectă flexibilitate și un caracter informal, fiind îndeobște văzut ca o „investiție prin solidaritatea comunității, scutită de impozite și inflație”; de aici, exogamia are drept consecință directă privarea mirilor de ajutorul primit din partea *soia* (ajungându-se în cazuri extreme la excludere comunitară). Uneori, cu acordul grupurilor, nunțile miresei și mirelui pot fi făcute împreună, cu o competiție între cele două rubedenii (ca o „nevoie de reglementare a ierarhiei sociale”). Obligația participării la botez și nuntă contribuie la menținerea circuitului economic între mai multe generații de aromâni (autoarea observă aici o diferență netă față de comportamentul matrimonial al românilor, turcilor sau tătarilor din aceeași regiune).

„Sensul și circuitele schimbului” cu-prind și cadourile oferite începând cu nașterea copilului (bani primiți din partea

soia), apoi un festin ritual – *colacul* – la 20 de zile de la naștere (cu cadouri în bani destinați costumației copilului). Botezul este petrecut sub asistența nașilor și în prezența a 80-100 de invitați, cu schimbul de daruri dintre familiile finilor și nașilor, și cu daruri în bani ale invitaților, pentru copil; nașul poate invita și români, turci..., cu respectarea de către aceștia a datinilor aromânești. Un alt circuit al darului din partea rudelor este activat la plecarea tinerilor la facultate (în asemenea cazuri, darul devine troc, cu așteptarea unor servicii); refuzul acestor daruri implică o independență, dar și o marginalizare pe ansamblul vieții comunitare aromânești.

În timp (mai ales cu reorientarea urbană, după 1962), comunitatea aromânească și-a dezvoltat rețele economice informale a căror eficiență avea să fie verificată prin adaptarea la penuria alimentară din România anilor 1980. Astfel, produsele pastorale erau comercializate cu ajutorul rudelor de la oraș ale aromânilor. După 1989, caracterul portuar și turistic al Constanței a creat premise favorabile adaptării localnicilor la economia de piață; datorită poziției lor de șefi de hoteluri sau directori de întreprinderi de stat, aromâni au avut o prezență mai activă decât românii și turcii în privatizarea unităților turistice de pe litoral (precum și în asigurarea personalului și clientelei aromânești a acestora); autoarea reproduce o statistică locală asupra a 3.733 de patronime reprezentând 817 familii aromânești, printre cei 34.040 de proprietari de unități economice private din Constanța. Un studiu de caz despre o atare întreprindere relevă angajarea rudelor aromânești (socotite „mai de încredere ca alții”), dar și precizarea că „incompetenții vor pleca”; în această situație, soțul („gînerit pe curte”) are mai degrabă un acces informal la afacerile firmei administrată de unchiul soției. Într-un alt sector – cel al „prestării de servicii” –, rudele vârstnice sunt și ele active (în patiserii, firme textile etc.), iar veniturile obținute

ajută asemenea persoane să participe la evenimentele comunității aromânești (nunți, botezuri); producerea resurselor se face astfel în afara sistemului comunitar, dar redistribuirea lor – prin rețelele economice – este convertită în „capitalul social” din interiorul grupului.

Autoarea remarcă în încheiere contrastul dintre discursul oficial al unei „conștiințe naționale românești” ce-i include și pe aromâni, și realitățile socio-lingvistice și culturale proprii acestora. Pe de altă parte, o componentă importantă a discursului comunitar de tip diaspora – reîntoarcerea la ținutul originar – lipsește la aromâni din țara noastră. După 1989, o dată cu afirmarea unei culturi scrise, savante, și cu constituirea unei limbi literare unificate și a unei ortografii unanim acceptate la aromâni, începe un proces de definire a unei „națiuni” aromânești. În Germania, este înființată mișcarea naționalistă transnațională *Uniunea pentru Limba și Cultura Aromânilor*, cu revista *Zborlu a Nostru*, iar ziua de 23 mai a fost adoptată ca „zi națională aromânească” (comemorând recunoașterea ca grup etnic din partea Turciei, în 1905). Pe de altă parte, valorizarea identității etnice aromânești nu vizează crearea unui stat-națiune propriu sau o autonomie teritorială. După 2000, statul român inițiază acordarea unor burse aromânilor balcanici (socotiți însă „români din afara frontierelor naționale ale României” și „ramuri de sud ale poporului român și limbii române, din același sânge roman și aceeași limbă latină”).

În succesiunea istorică a diverselor regimuri politice, rudenția rămâne (așa cum subliniază autoarea) „proba fundamentală a comunității de origine aromână”, cu o integrare socială a indivizilor determinată prin relația pe care comportamentul și strategiile economice extracomunitare o întrețin cu sistemul de redistribuire intracomunitar, în scopul „perpetuării modelului originar de afiliere”.